

E. O. G. HAITSMAN MULIER

De geschiedwetenschap in Nederland wordt vooral beoefend door specialisten, die zelden overzichtswerken publiceren, waarin een algemene visie tot uitdrukking wordt gebracht. De reeds lang geleden bepleite samenvoeging van de kiezeltjes van het vergruisde beeld wil maar niet vloten. Wel kan worden vastgesteld, dat meer dan vroeger pogingen worden gedaan om ontwikkelingen van de Nederlandse geschiedenis in een breder internationaal kader te integreren. Hier moet nog het feit aan toegevoegd worden, dat de belangstelling van de beoefenaars van het vak voor het verleden van eigen land zich steeds meer richt op de geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw. Het aantal Nederlandse historici, dat onderzoek doet op het gebied van de vroegmoderne geschiedenis wordt kleiner en kleiner. Opvallend is echter, dat de interesse voor de Nederlandse geschiedenis in het buitenland daarentegen vrijwel uitsluitend gericht is op de periode van het ontstaan van de Republiek (met andere woorden de Opstand) en haar culturele bloei en expansie, waarnaast ook de achttiende eeuw nog enige aandacht krijgt. Het boek van Simon Schama bevestigt deze tendens nog eens en toont bovendien hoe in het buitenland wél brede interpretaties van een belangrijk tijdvak uit onze geschiedenis tot stand komen. Interpretaties, die erop uit zijn het eigene van onze cultuur aan te geven zonder veel zorgen te tonen over de al dan niet aanwezige aansluiting bij Europese ontwikkelingen, die Nederlandse historici nu juist meer en meer bezig houden. Maar ondanks waardering voor het enorme werk dat Schama heeft verricht om zijn ruim zeshonderd bladzijden tellende boek te kunnen schrijven zijn er toch bedenkingen aan te voeren tegen de wijze waarop al dit onderzoek is gedaan en dientengevolge tegen het resultaat.

Deze lezer, die wel weet hoe fragiel het ook na uitvoerige research ontstane beeld van het verleden altijd blijft, een beeld dat bovendien door een andere interpretatie van de gegevens gewijzigd kan worden, voelt zich na de door het barokke taalgebruik niet altijd gemakkelijke lectuur eigenlijk met een kluit in het riet gestuurd. Want dit overzicht van de cultuur van ons land in de 'Golden Age', gebaseerd op archiefmateriaal en literatuur, contemporaine publicaties op allerlei gebied en — verrassend genoeg — beeldmateriaal uit de tijd zelf (van schilderijen tot embleemboeken) komt nogal eens over als traditioneel en eenzijdig. Bovendien zijn de concepties, die Schama hanteert, dikwijls zo vaag en is zijn gedachtenvlucht nogal eens dermate ijel en door gebrek aan verantwoorde gegevens moeilijk te volgen, dat het gevoel soms gaat overheersen van 'je kunt me nog meer vertellen'. Schama heeft natuurlijk het goed recht om het verhaal in de geschiedschrijving voorop te stellen en te verklaren, dat 'I have strayed a good deal from the straight and narrow of the historical method. Shameless eclecticism has been my only methodological guide' en dat hij een 'thieving-magpie approach to other disciplines' heeft toegepast (8). Het schrijven over een cultuur in het verleden, cultuur van de 'brede middenstand' (4), dus van elite én volk, zoals hij het elders formuleert, of van de 'collective mind' (7), ofwel naar M. Douglas sociaal-anthropologisch gedefinieerd als 'an array of beliefs locked together into relational patterns' (9) blijft echter een kwestie van bronneninterpretatie wil het beweerde niet tot een pure gissing worden. Schama beroept zich bij de verklaring van zijn werkwijze op het voorbeeld van de negentiende-eeuwse compendia à la G. D. J. Schotel 'which for all their methodological innocence remain a rich treasure house of arcane and intricate knowledge' (8). Maar juist omdat wij de

positivistische ervaring van de negentiende eeuw hebben gekend is extra voorzichtigheid op zijn plaats bij de interpretatie van nieuwe bronnen. Daarzonder kan de duiding van de cultuur van een land wel zeer persoonlijk en willekeurig van aard worden. Ook dreigen cirkelredeneringen doordat de indruk van het heden in het verleden bevestiging vindt. In de woorden van Schama:

To be Dutch still means coming to terms with the moral ambiguities of materialism in their own idiosyncratic but inescapable ways: through the daily living of it, in Sunday sermons on nuclear weapons and Monday rites of scrubbing the sidewalk (609).

In het volgende zal eerst een korte aanduiding worden gegeven van de inhoud van het boek. Daarna zal een poging worden gedaan een aantal bezwaren nader toe te lichten. Zij betreffen de vraag hoe representatief de beelden zijn die Schama oproept van de 'Dutch culture', vervolgens de kwestie of zijn manier van werken met afbeeldingen, ideeën en opvattingen onze kennis van het verleden vergroot en tenslotte het verschijnsel dat zijn argumentatie nogal eens verzandt in fraaie zinnen, die geen bijdrage vormen tot een nadere verklaring als die al mogelijk is.

Schama begint zijn boek met te benadrukken hoe het water de 'morele geografie' van de 'Dutch society' heeft gevormd en door herhaalde beproevingen ervan tot een 'diluvian personality' heeft gemaakt. Daarop probeert hij uit boek- en beeldmateriaal aan te geven hoe de Nederlanders zichzelf zagen, hoe zij zich in hun strijd vergeleken met het Hebreeuwse volk en als calvinisten het Oude Testament voor hun beeldspraak gebruikten. Zij schiepen zich ook een nieuwe nationale identiteit door een beroep te doen op hun zogenaamde 'Bataafse' verleden. Beide werkten aanvullend zodat geen zuivere tegenstelling 'Calvinist-scriptural-common people' tegenover 'humanist-Batavian-patrician' moet worden gecreëerd. Wel onderscheidde de humanistische opvoeding van de patricische elite zich van de bijbelscholing van het volk, maar de oligarchie stond klaar om het ideologische vocabulaire van haar tegenstanders in de disputen over de verhouding van kerk en staat te lenen. Na dan de waarschuwende uitwerking van het aanspoelen van de grote walvissen op de kust te hebben besproken en in dit verband een Jonas en Belshazzar syndroom te hebben gesignaleerd gaat Schama over op de uitwerking en de spanning die zou hebben bestaan tussen het humanistische prijzen van de gouden middenweg van maathouden, de strenge calvinistische opvattingen over onthouding en de plotseling sterk toenemende materiële overvloed die tot uiting kwam in maaltijden, alcoholgebruik en roken in de zeventiende eeuw. De 'Dutch' overleefden verder alle aanvallen op hun republiek maar hielden niet van militaire glorie als die het leger betrof. Wat de vloot aanging lag dat anders. In ieder geval ontstond een nationalisme dat een moreel isolement met zich mee bracht. Engelsen en Fransen spuugden dan ook hun venijn uit over de waterige 'Dutch'. Deze leefden echter goed in prachtige huizen en wisten hun geld wel te besteden. De protestantse ethiek schiep hier ruimte voor al werd het economisch gedrag door de predikanten scherp in de gaten gehouden. Schama schetst vervolgens de Amsterdamse wisselbank als een 'veilige' zone van economisch verkeer, de 'kerk' van het 'Dutch capitalism'. Daar stond de beurs als morele antithese, als 'circus' tegenover. Daarop wordt de moraal binnenshuis besproken, de manie voor het 'heldere' en wat dat voor symbolische waarde heeft: de strijd tussen 'wordliness' en 'homeliness', een variatie op de tegenstelling tussen materialisme en moraliteit. De positie van de vrouw wordt aan de orde gesteld en de plaats van de kinderen. Het boek eindigt met de 'outsiders': bede-

laars, joden, zigeuners, waarna het gevaar van de paalworm en de vervolging van de homoseksuelen in 1730-1732 de achttiende eeuw inluiden.

Inderdaad het is nogal wat en het getuigt van durf een dergelijke visie te willen uitdragen. Tegelijk kunnen aan de hand van dit korte overzicht al enige aantekeningen worden gemaakt. Ten eerste verduidelijkt Schama niet welk territorium hij met 'Dutch' of 'Netherlands' bedoelt. Maar hij gebruikt ook het woord Holland en dat lijkt het meest juiste, want afgezien van terloopse opmerkingen over de rest van de Republiek, gaat zijn boek over *Hollandse* vooral stedelijke cultuur. Daarom kan hij ook onbekommerd het 'nationale' patriotse gevoel dat daar heerste benadrukken. Jammer genoeg duiden zeventiende-eeuwse woorden die op twintigste-eeuwse lijken niet altijd hetzelfde aan en was, zeker in het verstedelijkte Holland, één zelfde woord goed voor vaderstad of vaderland. De forse tegenstellingen van de Hollandse steden onderling laten ook de zwakte van de identificatie met het hele Batavia zien, een Batavia dat volgens sommigen elders had gelegen¹. Net nu langzamerhand de Hollandocentrische benadering van de Nederlandse geschiedenis in de vroegmoderne periode verlaten lijkt te worden of in ieder geval nuancering ondergaat, roept Schama hier dus weer het oude beeld op, inclusief de eendracht van een patriotisme door dik en dun. Schama's vaststelling dat in het centrum van de 'Dutch world' de burger stond kan eveneens in het licht van de situatie in de hele Republiek niet zo stellig worden gehandhaafd. Immers vooral in het Oosten en ook in het Noorden was nog wel degelijk adel aanwezig en zelfs in Holland handhaafde deze zich met eigen opvattingen en moraal. Bovendien oefende de adel als ambachtsheer op het platteland de nodige invloed uit. Men zou kunnen opperen, dat het Schama gezien zijn zoeken naar de algemene aspecten van de cultuur niet ging om een nadere vaststelling wie die 'collective mind' nu eigenlijk vormde. Toch dringt dit probleem zich op de voorgrond waar de afwezigheid van een tweede categorie moet worden gesignaleerd. Ook hier speelt weer een recente revisie van de geschiedenis van de Republiek een rol, namelijk het groeiende besef dat het historiografische beeld van een calvinistisch land dat zijn vrijheid had bevochten achterhaald is.

Wij weten dat de calvinisten nog zeer lang na de Opstand een kleine minderheid vormden en dat sociale factoren de gelederen van de kerk hebben doen toenemen. Maar we weten ook dat in de zeventiende en achttiende eeuw nog afgezien van de dissenters tegen de helft van de bevolking in de Republiek katholiek was. Dit contingent was vooral aanwezig in de Generaliteitslanden maar het manifesteerde zich wel degelijk onder meer ook in Holland. Zelfs

1 Voor een beeld van tegenstellingen tussen de gewesten en steden in de Republiek: H. Wansink, 'Holland en zes bondgenoten: de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën', in: G. A. M. Beekelaar, e. a., ed., *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag, 1975) 252-273. Volgens de geschiedschrijver Geldenhouwer lag Batavia in Gelderland, zie H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* (2e dr.; Utrecht, 1980) 59 vlg. De Zaanse schrijver Soeteboom lokaliseerde Batavia in Noord Holland, W. Eikelboom, 'Een lokaal geschiedschrijver: Hendrik Jacobsz. Soeteboom', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XVII (1985) 200-208. Interessante opmerkingen over de verhouding tussen Holland en het Oosten in A. C. F. Koch, 'Tussen Saksen en Hollanders. De wording van Oost-Nederland', *Akademiedagen*, XVIII (1966) 59-85.

2 Zie A. Th. van Deursen, *Het kopergeld van de gouden eeuw* (4 dln.; Assen, 1978-1980) IV, 65-100 en de studie van S. A. C. Dudok van Heel, 'Uit Goethe-Dante-Vondelen gaan'. Opkomst van de katholieke Amsterdamse geschiedschrijving in de negentiende eeuw', *Jaarboek Amstelodamum*, LXXVIII (1986) 100-134. Voor de achttiende eeuw beschikken we over het werk van P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw* (3 dln.; Hilversum, 1968).

al werden katholieken langzamerhand uit alle regentencolleges gedrukt, het sociale prestige van katholieke families was niet gering². Nu is het wonderlijke van Schama's boek dat er wel in het kort over deze situatie wordt gesproken, iets over blijvende heiligenverering wordt verteld, het katholiek zijn van bijvoorbeeld Vondel en Jan Steen aangestipt wordt en even de katholieke origine van het humanisme wordt aangegeven, maar dat de problemen die de katholieke aanwezigheid in Holland rond de vorming van het 'beeld' oproept eigenlijk niet worden aangeroerd. Het is net alsof deze accenten later in de tekst zijn geschoven en daar een 'Fremdkörper' zijn gebleven. Het is al calvinisme wat de klok slaat. Toch hadden de katholieken ook opvattingen over heden en verleden, die deels duidelijk te onderscheiden waren van Schama's 'collective mind' en deels in de loop van de eeuw er steeds meer toe gingen horen. Zijn boek munt echter niet uit in het aangeven hoe de *ontwikkeling* van 'an array of beliefs' verloopt, waardoor ook de begrippen waarmee hij werkt een vrij monolitisch karakter dragen. En daarmee zijn we bij het tweede onderdeel van de bezwaren aangekomen.

Schama wil zijn visie omtrent 'the embarrassment of riches' als belangrijkste thema van het culturele leven aantonen door een spanningsveld te registreren tussen 'contending (though not mutually exclusive) influences of Calvinism, humanism and commercial pragmatism' (67). Ondanks de hier door hem geformuleerde reserve gaat het in zijn boek om een calvinisme van strenge, donderpreken houdende niet zo fijn besnaarde eenvoudige predikanten tegenover het humanisme van verdraagzaamheid en behoud van vrije wil voorop stellende regenten. Hij wijdt nauwelijks verder aandacht aan de aard van het Nederlandse calvinisme, noch geeft hij ons een indruk wat dat klassiek georiënteerde humanisme nu verder inhield. Toch is dat wel belangrijk, want ook hier bestaan de nodige nuances. In de eerste plaats waren er niet zulke enorme verschillen in sociale afkomst tussen predikanten, kerkeraadsliden en regenten als vroeger werd gedacht. Sterker nog ook de regenten, zogenaamd 'libertijns' of zoals zeer vaak voorkwam orthodox gereformeerd, stonden op de bres voor een reglementering van de volkszeden. Al geeft Schama, zoals we al hebben gezien, eventjes aan dat hij iets heeft opgevangen van een minder strenge afbakening, in zijn boek blijft de tegenstelling gehandhaafd. Maar de contra-reformatorische katholieke kerk beklemtoonde allengs eveneens een strengere moraal. Was dit niet een in kracht toenemende trek in heel Europa van die tijd³? Daar komt nog bij dat ook het humanisme in de Nederlanden niet zonder meer alleen moet worden geïdentificeerd met Erasmiaanse verdraagzaamheid. Deze visie is door de vele herhalingen tot een Schablone geworden. Zo waren de regenten van de Republiek verdraagzaam uit politieke noodzaak. Een noodzaak ontstaan door de diversiteit van overtuigingen aanwezig in de bevolking. Bij een actief optreden, zoals door sommige predikanten gewenst, zou een wankel evenwicht zijn verbroken en dat waar de gezagsdragers slechts een beroep konden doen op de schutterij voor de ordehandhaving. Ook het humanisme benadrukte trouwens van oudsher soberheid en zelfs strengheid. In de Republiek was het echter meer, namelijk een tot grote perfectie gekomen filologische discipline, die op den duur bijvoorbeeld in de geschiedschrijving over het land, zowel bij orthodoxen als minder orthodoxen, het tot stand komen van een getrouwer beeld van het verleden bewerkstelligde. Het is een paradox dat naast deze ontwikkeling de voorschriften, de topoi, hoe het verleden te beschrijven bleven bestaan. Hier zou de vraag gesteld mogen worden of alleen maar 'patriotse' verdediging van de nieuwe toestand het bindende element was in al deze histori-

3 Recentelijk is deze visie nog eens samengevat door G. J. Schutte in zijn oratie *Het Calvinistisch Nederland* (Utrecht, 1988).

sehe geschriften, zoals Schama meent. Dat zou toch wel zeer te kort doen aan de bedoelingen van Hooft en vele anderen, die naast het opvolgen van de voorschriften van de geschiedschrijving, tegenstrijdige gegevens zorgvuldig tegen elkaar trachten af te wegen.

Het is mogelijk dat Schama nu de tegenwerping maakt, dat hij zich niet wil richten op wat een kleine minderheid doet. Er komt inderdaad opmerkelijk weinig 'hoge' cultuur in zijn boek voor, maar met deze vaststelling schieten we niet veel op. Want het is de vraag hoe al die op humanistische wijze hoog opgeleide heren, regent, predikant etcetera, hun eigen ideeën in meer of mindere mate afstemden op een voor bepaalde genres als verplicht geziene vormgeving. Hoeveel is nu in de door Schama gebruikte contemporaine literatuur eigen idee, 'mentality' en waar betreft het conventie? Men hoeft maar te denken aan schrijvers over staat en politiek, die in dit land van 'heroic republicans' (althans volgens Schama) zich toch tot 1660 vrijwel bij uitsluiting bezig hielden met de verdiensten van de monarchale staatsvorm. Dat wil niet zeggen dat Schama niet af en toe vermeldt, dat invloed van Seneca of Cicero aanwezig is. Maar daar houdt het mee op. Zo besteedt hij veel tijd aan de geschriften van de arts Johan van Beverwijck over de vrouw en over de gezondheid van het lichaam. Zou het echter geen zin hebben het feit dat diens 'images', 'self-consciously homely' waren nader te verklaren door de omstandigheid dat Van Beverwijck in Padua had gestudeerd en dus naar alle waarschijnlijkheid de Aristotelische opvattingen over het gezin uitdroeg (384 vlg.)? Wat is nu de waarde van dit soort boeken voor het aangeven van de 'collective mentality' als dit element in 'medische' verhandelingen van de tijd zo prominent aanwezig kan zijn⁴? In dit verband is het zeer opvallend dat bij Schama de geweldige ontplooiing van het empirisch onderzoek van het organisme totaal ontbreekt. Swammerdam, Van Leeuwenhoek, beiden van eenvoudige komaf, vond hij kennelijk te weinig van belang, maar juist bij deze onderzoekers vindt men in een notedop het belangrijke mentaliteitsaspect van een steeds nijpender conflict tussen geloof en wetenschap.

Emblemata en schilderijen vormen belangrijk beeld- en dus bronnenmateriaal voor Schama en zijn boek is dan ook rijk geïllustreerd. Zelf onderkent hij wel, dat er problemen kunnen rijzen bij de interpretatie van deze afbeeldingen. Toch moet gezegd worden dat hij heel wat vrijheden neemt bij de aanduiding, zoals waar laat achttiende-eeuwse prenten van Gillray de Engelse verachting voor de Nederlanders moeten illustreren of waar de barokke prenten van Romeyn de Hooghe zonder meer als 'invested with a documentary immediacy and polemical force' worden gekenschetst. Dit probleem geldt ook voor de schilderijen van P. de Hooch die heel realistisch een bepaalde situatie lijken weer te geven, maar naar wij weten zijn samengesteld uit onderdelen, waarbij de opdrachtgever bij de keuze ervan een grote stem in het kapittel had⁵. Aangezien Schama de inventaris van het Bartolotti-huis als typisch voor de rijkere elite van Amsterdam neemt, terwijl huis en inboedel in werkelijkheid een uitzondering zijn, mag de vraag worden gesteld of zijn interpretaties van de voorstellingen even gefundeerd zijn. Waar ligt nu de grens tussen weergave van de werkelijkheid en die van een topos? Verschuift die voortdurend bij elke individuele schilder? Geven de schilderijen van Vrel in hun eenvoud veel 'realiteit' of bevat de architectuurfantasia van Jan van der Heyden alleen maar veel allegorie (573)? Schama deelt ons zijn interpretatie van de laat-

4 E. D. Baumann, *Johan van Beverwijck in leven en werken geschetst* (Dordrecht, 1910) schenkt hier weinig aandacht aan.

5 Voor een indruk van deze problematiek in de volgende eeuw: I. Groeneweg, 'Kanttekeningen bij een 18de eeuwse Nederlands vrouwenportret in 'antique kleding'', *Leids kunsthistorisch jaarboek*, IV (1985) 415-436.

ste mee: de patriciër staat in de toegangspoort tot zijn Palladische villa te aarzelen of hij de bedelaarster iets zal geven of niet. Zo iets gebeurt ook bij het prachtige schilderij van Steen dat de omslag van zijn boek siert: ook hier concludeert de auteur door naar het schilderij te kijken en zonder enige connotatie te geven: duidelijk een antwoord van de burger op de 'embarrassment of riches'.

Het is maar de vraag en zowel in dit geval als waar het genretaferelelen betreft is grote omzichtigheid geboden bij het accepteren van de illustratieve waarde van het voorgestelde. Als Schama de prenten van gestrande walvissen (het feit werd als omen gezien) bekijkt, associeert hij de eerste van 1577 onmiddellijk en zonder nadere toelichting met het dreigende uiteenvallen van de pacificatie van Gent. Ook aan de bezichtiging door Ernst Casimir van een gestrande walvis wordt veel opgehangen, terwijl waarschijnlijk slechts het feit dat hij er nieuwsgierig kwam kijken voor Saenredam reden was deze snapshot van de figuren, die verplicht waren voor zo'n prent waar een belangrijk veldheer op voorkwam, te voorzien.

The great leviathans ... were migrating not only from Atlantic to Arctic, but from the realm of myth and morality to that of matter and commodity, sometimes becoming stranded on the submarine slopes of Dutch cultural contradiction (140).

Jammer genoeg geeft Schama geen verdere beschouwingen over de verhouding tussen het gecanoniseerde bovennatuurlijke en het eraan grenzende gebied van tovenarij. Helemaal voorzichtig moeten we zijn waar genretaferelelen in verband worden gebracht met calvinistische moraliteit of soms zelfs (het is in Schama's verhaal niet altijd duidelijk) de realiteit lijken weer te geven. Sommige van deze vrolijke gezelschappen van amoureuze jongelieden en schilderijen van boerenherbergen zouden wel eens regelrecht kunnen afstammen van taferelelen uit de late middeleeuwen, die de zeven hoofdzonden verbeelden. Aan de grote vraag naar de eventuele continuïteit van themata op afbeeldingen en van motieven in literaire of anderssoortige verhandelingen wordt geen ruimte besteed. Er is dus een fundamentele onzekerheid of woorden in geschriften wel aanduiden wat wij erin zien en het is niet duidelijk in welke mate afbeeldingen ons iets weergeven van gemeenschappelijk gevoelde ideeën. Heeft de Nederlandse zeventiende eeuw vergeleken bij de voorgaande zo'n breuk te zien gegeven wat het denken over de geschiedenis van het land of over 'het leven' aangaat als Schama wil postuleren? Betekende niet de diepgewortelde behoefte aan traditie, dat men liever een restauratie van verloren gewaande voorrechten zag en dat veel elementen in denken en kunst slechts nieuwe variaties op oude thema's waren⁶?

Tenslotte nog enige aandacht voor Schama's neiging ons bepaalde trekken van de zeventiende-eeuwse cultuur als typisch voor te schotelen en daar bijzondere duidingen aan te verbinden zonder deze nader te funderen. Afgezien van de oprakeling van het oude verhaal over de met water gevulde cel van het rasphuis in Amsterdam, waar weerspannige gevangenen in zouden zijn gezet en moesten pompen of verzuipen, het begin van een beschouwing over de plaats van het water in onze cultuur, gaat het om vele uitsmijters in de tekst, die voor zichzelf spreken. Zo stelt hij na een beschrijving van het overigens niet door de hele bevolking genoten voedselpakket:

6 Zie J. Bruyn, *Geschiedschrijving als parabel. Rede uitgesproken ter gelegenheid van de 349ste dies natalis van de Universiteit van Amsterdam* (S. 1, 1981). Voor continuïteit in het literaire vlak zie het vroege artikel van J. D. M. Comelissen, 'Over consolatie-literatuur', in: *Idem, De eendracht van het land. Cultuurhistorische studies over Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1987) 285-307.

It would be naive, of course, to ignore the vast differences of fortune, education and social behavior that separated ranks within this amorphous group [de brede middenstand]. But the fact that they all sat down at more or less the same time to a breakfast consisting of more or less the same ingredients ... suggests a community in which the bonds of shared habit tied together those whom economic conflict would otherwise have sundered (174).

Na een lang verhaal over de 'hutsepot': 'the great stews of the Netherlands were more to the taste of ruminative humanism: patiently assembled, eclectic in content, moderately spiced, slowly cooked and even more deliberately eaten' (177). De wisselbank 'was, in fact, a citadel of right-dealing humanism: adjudicating and conserving, its viability tied up with the integrity of the magistracy itself' (345). Daarentegen zou de beurs door de 'city-fathers' als 'a sink of iniquity' worden gezien (348) — een volstreekte onjuistheid. In het hoofdstuk over 'housewives and hussies' wordt de positie van bedienden besproken met als conclusie: 'domestic service, then, was viewed as a kind of Trojan horse of wordliness effecting an illicit entry into the moral citadel of the burgher household' (460). In hetzelfde hoofdstuk, waar het bordelen betreft

the brothel was quite plainly an antihome, a counterhome, just as in this system of moral opposites the tavern was always thought of as a counterchurch. The procuresses were the antimothers: their wrinkles those of evil rather than piety, their prayers to Satan rather than God (467).

In het hoofdstuk 'In the Republic of Children' wordt het beeld opgeroepen, dat de Republiek zichzelf als kind zag: 'more than one historical tract liked to refer to the Dutch as the Nederkinderen in the manner of the Children of Israel, whose mantle they had assumed'. Ook andere protestantse staten zouden dit zelfbeeld hebben gehad in tegenstelling tot Venetië, dat, geregeerd door gerontocraten, zich altijd zo oud mogelijk voorstelde.

It is also true that in its anxious beginnings, the child Republic had looked to a succession of fathers, *patri patriae*, William the Silent and Oldenbarneveld, to steady it in its gravest crises. Cats had re-joined in his sobriquet of 'Father', Pensionary and homilist. But by the mid-seventeenth century, the Pensionary de Witt was a young man in his thirties, and the Prince a mere child. And at least part of the tragic scenario that unfolded between them was the revolt of pupil against tutor, and of the young Prince avenging the memory of his dead father, William II, upon his pseudo-stepfather de Witt (492).

Na dit stukje psychologiseren, waarbij gemakshalve maar wordt vergeten dat al veel eerder door toedoen van 'zoon' Maurits 'vader?' Oldenbarneveld op het schavot kwam, wordt het laat achttiende-eeuwse *Vaderlandsch AB boek* van J. Swildens te hulp geroepen omdat daarin ook kinderen als bouwers van republikeinse deugden worden gezien. Vervolgens noemt Schama het opvallend dat zoveel kinderen voorkomen op schilderijen van monumenten en graven, die een patriotse waarde hebben. Ook Van Beverwijck had al anderhalve eeuw daarvoor het belang van een goede opvoeding onderstreept. Kortom: 'To be Dutch at all, at least in the seventeenth century, was to be imprisoned in a state of becoming: a sort of perpetual political adolescence' (495). Hier wordt wel van alles bij elkaar geraapt zonder nadere uitleg van de achtergrond waartegen deze uitlatingen moeten worden geplaatst, terwijl het maar de vraag is of dat kind zijn van de Republiek zo vaak en bij alle intellectuele groepen in teksten voorkwam.

Schama heeft een bijzonder interessant boek geschreven. Hoe vaak komt het nog voor dat iemand een alomvattend beeld van de cultuur van ons verleden tracht te geven waar zoveel

voorstudies ontbreken? Maar het is wel een erg persoonlijk boek geworden in die zin dat het duidelijk 'an interpretation' betreft die zeer selectief een reeks trekken van Hollands beschaving naar voren haalt. Wordt hier alleen maar het academische vingertje geheven bij de vaststelling dat veel van de door Schama gegeven kwalificaties toch wel aan twijfel onderhevig zijn? Dat is niet de bedoeling van dit stuk. Het grote publiek zal veel uit dit boek leren en ook de specialist treft er veel nieuws in aan. Maar het gaat ermee als met de laat zeventiende-eeuwse prent van de Amsterdamse Botermarkt, die we over twee bladzijden zonder nader commentaar afgedrukt vinden (324-325). We herkennen met enige moeite het twintigste-eeuwse Rembrandtsplein en in het midden verheft zich achter de Waag een mooie ronde barokkerk, die al zal zij iets vroeger moeten worden gedateerd aan de Dresdner Frauenkirche doet denken. Ze is echter nooit gebouwd. De geschiedwetenschap tracht met al haar beperkingen door het ontbreken van straffe regels toch aan te geven waar de grens ligt tussen een redelijk getrouwe weergave van het verleden en literaire beeldvorming. Het lijkt of Schama er soms toch wel erg onbekommerd overheen is gestapt.

Interpretatie, beeld en verbeelding in de geschiedschrijving van de Gouden Eeuw

H. F. K. VAN NIEROP

The Embarrassment of Riches is een opmerkelijk boek. In de Verenigde Staten en Groot-Brittannië is het onmiddellijk een bestseller. Vertalingen in het Frans, Duits, Italiaans, Zweeds, Spaans en Portugees staan op stapel. De vertaling in het Nederlands, verschenen in een hier te lande ongehoord grote oplage van 35.000 exemplaren, is bij het ter perse gaan van dit nummer zo goed als uitverkocht¹. Het boek wordt druk besproken, mede door een goed georganiseerde publiciteitscampagne rond de uitgave van de vertaling. Sommigen beschouwen het als een meesterwerk, anderen hebben grote reserves; niemand vindt het een onbelangrijk boek. Hier is immers een poging gedaan tot interpretatie van een hele beschaving. Dat is een zeldzaam verschijnsel in de tegenwoordige geschiedschrijving. Bovendien gaat het boek over de meest spectaculaire eeuw in de Nederlandse geschiedenis. Voor zo'n ambitieuze onderneming is moed nodig, en het is hoe dan ook de moeite waard kennis te nemen van het resultaat. Maar ambitieuze ondernemingen leveren zelden louter applaus op. Onder de recensenten en degenen die het boek gelezen hebben, tekenen zich uitgesproken voor- en tegenstanders af. Dat is jammer, want een afgewogen oordeel over *The Embarrassment of Riches* zou moeten luiden dat er weliswaar het een en ander op is aan te merken, maar dat het ook een oorspronkelijk, vernieuwend en stimulerend werk is².

The Embarrassment of Riches is een van de weinige globale interpretaties van de Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw sinds het verschijnen van Huizinga's bekende en invloedrijke opstel *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*³. In zijn interpretatie is Schama in staat een stap verder te gaan dan zijn beroemde voorganger, omdat hij aansluit bij een nieuwe ontwikkeling in de geschiedwetenschap. De 'nieuwe' culturele geschiedschrijving gaat uit van een symbolische interpretatie van het begrip cultuur⁴. Bij het creëren van hun fysieke en mentale omgeving voorzien mensen die omgeving tegelijk van betekenis. Die betekenis, gevat in gedrag en ritueel, in taal en teksten, in afbeeldingen, gebruiksvoorwerpen en kleding, is voor leden van de cultuurgroep direct begrijpelijk. Maar voor buitenstaanders (zoals antropologen of historici) zijn deze tekens vooralsnog duister. Het is de taak van de onderzoeker de code te ontcijferen. Cultuur is in deze zienwijze dus een communicatiesysteem, een geheel van tekens en symbolen. Het is de 'cultuur' die de antropoloog in de binnenlanden van Afrika aantreft. Het is cultuur, maar geen Cultuur. De nieuwe cultuurgeschie-

1 S. Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 1988).

2 Dit is ook de conclusie van de recensie van E. de Jongh in: *NRC Handelsblad. Cultureel Supplement* (21-8-1987) 5.

3 *Verzamelde werken*, II (Haarlem, 1948) 412-507. Vergelijk ook het minder ambitieuze maar oorspronkelijke en degelijke werk van A. Th. van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (4 dln.; Assen, 1978-1980). J. L. Price, *Culture and Society in the Dutch Republic during the 17th Century* (Londen, 1974) behandelt de plaats van schilderkunst en literatuur binnen de Nederlandse 'cultuur'. Deric Regin, *Traders, Artists, Burghers. A Cultural History of Amsterdam in the 17th Century* (Assen, 1976) is minder geslaagd.

4 Vgl. L. Stone, 'The Revival of Narrative', in: *Idem, The Past and the Present* (Londen, 1981) 75-96 en P. Burke, 'Cultural History: Past, Present and Future', *Theoretische Geschiedenis*, XIII (1986) 187-196 (themanummer over 'cultuurgeschiedenis in veranderend perspectief'); en recent *Idem, The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication* (Cambridge, 1987) hoofdstuk I.